

Marta Merczyńska

Emigracja Polaków do Kanady w świetle literatury przedmiotu. Propozycje nowych projektów badawczych

Wiedza na temat Kanady wśród społeczeństwa polskiego jest często niepełna i ogranicza się do stereotypów na temat Kraju Klonowego Liścia. Na wszystkich szczeblach edukacyjnych polskie podręczniki do historii marginalizują problematykę związaną z Kanadą, ograniczając się do bardzo krótkich informacji na temat rozwoju tego państwa bądź całkowicie je pomijają. Z uwagi na to, iż Kanada stała się domem dla bardzo wielu Polaków, zainteresowanie tym krajem wzrasta. Istnieje wiele opracowań w języku angielskim i polskim na temat Kanady oraz Polonii kanadyjskiej, ale nie wszystkie prezentują wysoki poziom, na co zwraca uwagę Anna Reczyńska w artykule zamieszczonym w pracy zbiorowej pt. *Obrazy Kanady w Polsce*¹. W niektórych publikacjach zdarzają się pomyłki, nieścisłości oraz tendencyjne stwierdzenia będące wynikiem przynależności obu krajów po II wojnie światowej do przeciwstawnych bloków politycznych. Zapoznanie się z wszystkimi pracami dotyczącymi Polonii kanadyjskiej utrudnia fakt wydawania ich dużej ilości wyłącznie w Kanadzie, przez co do Polski docierają z dużym opóźnieniem bądź wcale. Analizując wybrane pozycje literatury przedmiotu, zwróciłam szczególną uwagę na wielowątkowość prezentowanych w nich treści. Dotyczą one problemów związanych z osadnictwem Polaków na terytorium Kanady ich liczebności i rozmieszczenia, charakterystyki struktury demograficznej, organizacji życia

¹ A. Reczyńska, *Historia Kanady i Quebecu w publikacjach polskich*, [w:] *Obraz Kanady w Polsce*, pod red. M. Buchholtz, Toruń 2003.

społeczno-kulturalnego, genezy i działalności organizacji polonijnych, wkładu Kościoła katolickiego w rozwój Polonii kanadyjskiej, łączności Polonii z krajem i jej postawy wobec przełomowych wydarzeń na ziemiach polskich. Na tej bazie można zaproponować wiele projektów badawczych będący uzupełnieniem już istniejących opracowań bądź nowych uwzględniających tematykę niepodejmowaną do tej pory przez badaczy.

Kanada to kraj ogromny, choć w porównaniu ze swoim potężnym sąsiadem Stanami Zjednoczonymi słabo zaludniony. Pod względem obszaru plasuje się na drugim miejscu na świecie tuż za Federacją Rosyjską. Zajmuje terytorium 9 976 140 km², co stanowi 7% powierzchni lądowej świata. Terytorium z trzech stron oblانة jest wodami oceanów: Arktycznego od północy, Spokojnego od zachodu, Atlantyckiego od wschodu, a od południa graniczy ze Stanami Zjednoczonymi². Kanada to kraj wielokulturowy, w którym obowiązują dwa oficjalne języki – angielski i francuski.

Przed przybyciem Europejczyków tereny dzisiejszej Kanady zamieszkiwały plemiona Indian. Trwałe osadnictwo na terytorium Kanady rozpoczęło się wraz z przybyciem na te ziemie osadników z Francji w 1604 roku. Bardzo szybko dołączyli do nich Brytyjczycy. Konflikt europejski pomiędzy Francją i Wielką Brytanią, który przeniósł się także na obszar Kanady, oraz to, iż osadnicy francuscy i brytyjscy zajmowali się przynoszącym ogromne zyski handlem futrami, doprowadził do ostrej rywalizacji skutkującej aż czterema wojnami. Rywalizacja ta zakończyła się zwycięstwem Wielkiej Brytanii, która przejęła sporne ziemie w 1763 roku na mocy Traktatu Paryskiego. Do momentu utworzenia federacji kanadyjskiej w 1867 roku nie monitorowano pojedynczych przypadków, lecz zbierano jedynie szacunkowe dane na temat większych grup osadników przybywających do Kanady³. Fakt ten utrudnia poszukiwanie informacji na temat przybywających na tereny Kanady osadników, w tym również polskich.

Procesy osadnictwa na terytorium Kanady przebiegały w sposób usystematyzowany i planowy. Szczególną rolę przy zasiedlaniu terenów prerii odegrał Clifford Sifton, który w latach 1896–1905 był ministrem spraw wewnętrznych. Z jego inicjatywy rozszerzono akcję propagandową wśród potencjalnych osadników poza obszar Stanów Zjednoczonych, Europę Zachodnią i Północną, obejmując ją także tereny Europy Środkowej i Wschodniej. Napływ imigrantów do Kanady regulowały restrykcyjne przepisy, które władze wykorzystywały do zahamowania napływu niepożądanych, według nich, narodowości czy też preferowania określonych profesji i zawodów. Przepisy te przede wszystkim uwzględniały interes ekonomiczny Kanady. Przykładem regulacji prawnej dotyczącej imigracji może być ustawa z 1910–1924 roku. Według niej „za imigranta uważana jest ka-

² P. Wróbel, A. Wróbel, *Kanada*, Warszawa 2000, s. 15.

³ M. Kijewska-Trembecka M., *Kanada – naród czy wspólnota polityczna. Analiza kanadyjskich procesów integracyjnych*, Uniwersytet Jagielloński, Kraków 1994, s. 15–17.

żda osoba, przybywająca do kraju w celu uzyskania prawnego miejsca zamieszkania, z wyjątkiem:

- a) obywateli kanadyjskich i osób już posiadających w Kanadzie prawne miejsce zamieszkania,
- b) przedstawicieli dyplomatycznych, konsularnych i w ogóle reprezentantów rządów,
- c) turystów i podróżujących (dla własnej przyjemności),
- d) osób, przybywających w celu pobierania nauk na uniwersytecie lub w innych uczelniach, o ile faktycznie do uczelni tych uczęszczają,
- e) członków zespołów dramatycznych, artystycznych, atletycznych i innych imprez, o ile przybywają na pobyt czasowy w celu urządzenia występów publicznych; artystów, aktorów, osób duchownych, prawników, lekarzy, wykładowców, prelegentów, przedstawicieli zawodowych organizacji międzynarodowych oraz podróżujących komiwojażerów – o ile przybywają celem czasowych zajęć w zakresie swego zawodu,
- f) osób, przybywających na podstawie osobnego zezwolenia, upoważniającego do wjazdu do Kanady (art. 4 ust. 1910–1924).”

Ustawa wymieniała również osoby objęte zakazem imigracji do Kanady „(art. 3 ust. z r. 1910–1924):

- a) osoby o osłabionym rozwoju umysłu (idioci, głupkowaci), obłąkani, jako też ci co mieli kiedykolwiek objawy choroby umysłowej,
- b) osoby cierpiące na gruźlicę w jakiegokolwiek bądź formie na choroby zakaźne, odrażające lub mogące przedstawić niebezpieczeństwo dla zdrowia publicznego,
- c) niemi, ociemniali i posiadające inne wady organiczne,
- d) osoby uznane za winnych popełnienia lub przyznające się do popełnienia przestępstwa, świadczącego o upadku moralnym,
- e) prostytutki oraz kobiety, przybywające w celu oddania się nierządowi, sutenery i w ogóle osoby, ciągnące zyski z prostytucji,
- f) osoby sprowadzające lub usiłujące sprowadzić do Kanady kobiety, ażeby oddawały się nierządowi lub w innym celu niemoralnym,
- g) żebracy i zawodowi włóczędzy,
- h) osoby, którym udzieloną została pożyczka pieniężna przez jakąkolwiek instytucję dobroczynną w celu dania im możliwości zadośćuczynienia wymogom prawa o imigracji albo też których przejazd opłacony został w całości lub w części przez instytucję dobroczynną lub ze środków publicznych,
- i) osoby, które nie stosują się do obowiązujących warunków i wymogów, wprowadzonych na podstawie art. art. 37 i 38 ust. imigr. 1910–1924, względnie nie odpowiadają tym warunkom i wymogom,
- j) osoby, które wg opinii władz portowych mogą się stać ciężarem dla społeczeństwa,
- k) osoby, o niższej konstytucji psychicznej,
- l) nałogowi alkoholicy,

- m) osoby, aczkolwiek niewymienione w kategoriach wyżej podanych, lecz dla których uzyskiwanie środków utrzymania połączone byłoby z trudnościami wg wyników badania lekarskiego,
- n) osoby, które uznają lub wychwalają obalenie przemocą rządu kanadyjskiego, prawa lub władz ustawodawczych, nie uznają rządów organizowanych i tym rządów przeciwstawiają się, podmawiają do zabójstwa funkcjonariuszy władzy publicznej, wychwalają niedozwolone zburzenie własności, rozpowszechniają podobne doktryny,
- o) członkowie wszelkiego rodzaju organizacji, wychwalających lub nuczających nieuznawania rządów organizowanych lub przeciwdziałania tym rządów, wychwalających lub przedstawiających jak obowiązek, konieczność lub słuszność popełnienia gwałtu lub zabójstwa na osobach urzędowych rządu kanadyjskiego lub jakiegokolwiek innego rządu organizowanego oraz wychwalających lub doradzających niedozwolone zburzenie własności,
- p) osoby, nieumiejące czytać w jakimkolwiek języku”⁴.

Przepisy wyżej wymienionej ustawy umożliwiły ponadto dokonanie ograniczenia liczby imigrantów określonych narodowości oraz selekcji imigrantów według zawodów. W roku 1923 oficjalnie wprowadzono system kanadyjskich preferencji imigracyjnych, który dzielił imigrantów na uprzywilejowanych (z Wielkiej Brytanii, Stanów Zjednoczonych), preferowanych (z Europy Zachodniej i Północnej) i niepreferowanych (ale do przyjęcia stanowili imigranci z Austrii, Węgier, Polski, Rosji, Litwy, Estonii, Łotwy, Bułgarii, Rumunii, Jugosławii i Czechosłowacji)⁵.

Wśród ludności zamieszkującej współczesną Kanadę spory odsetek stanowi Polonia. Słowo Polonia wywodzi się z łaciny i według słownika wyrazów obcych dosłownie znaczy Polska⁶. Polonia to przedstawiciele polskich grup etnicznych mieszkający stale poza granicami Polski, niezależnie od miejsca urodzenia lub obywatelstwa, zachowujących poczucie łączności duchowej i kulturalnej z ojczyzną. Sytuację i miejsce Polonii określa w poszczególnych krajach jej liczebność, zorganizowanie, gotowość do kultywowania tradycji narodowych, zakres praw i polityka państwa, na którego terytorium przebywa. Skupiska polonijne znajdują się współcześnie głównie w 32 krajach. Według danych szacunkowych Polonia kanadyjska zajmuje pod względem liczebności 7 miejsce na świecie. Najliczniejsza jest Polonia skupiona w Stanach Zjednoczonych Ameryki i wynosi około 10 600 000. Kolejne miejsca zajmują Polonia niemiecka – 2 000 000, brazylijska – 1 800 000, Polonia skupiona w Wielkiej Brytanii – 1 500 000, we Francji

⁴ S. Iwanowski, *Prawo o emigracji w Polsce: teksty ustaw, rozporządzeń, instrukcyj oraz układów międzynarodowych wraz z komentarzem. Dodatek: Przepisy imigracyjne o warunkach wjazdu do Argentyny, Australji, Brazyliji, Francji, Kanady, Niemiec, Palestyny, Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej i Urugwaju – z wzorami podań i formularzy*, Warszawa 1929, s. 415–418.

⁵ M. Kijewska-Trembecka, op. cit., s. 24.

⁶ *Słownik wyrazów obcych*, PWN, Warszawa 1980, s. 589.

1 050 000, na Ukrainie – 900 000 i w Kanadzie – 900 000⁷. Dane te oparte są na szacunkach organizacji polonijnych, Ambasad RP, na liczbach zamieszczonych w publikacjach o tematyce emigracyjnej oraz narodowych spisach powszechnych. Polonia kanadyjska skupiona jest głównie w Toronto, Winnipeg, Montrealu, Vancouver. Określenie dokładnej liczby Polonii skupionej w Kanadzie nie jest łatwe. Autor *Historii Kanady* Jan Grabowski zauważył, iż dane dotyczące tej społeczności bardzo często nie pokrywają się, a zależą między innymi od sformułowania pytania zadawanego podczas tworzenia spisów powszechnych oraz przyjętej definicji polskości⁸.

Polonia kanadyjska doczekała się kilku monografii naukowych oraz prac przyznawczych zarówno w języku polskim, jak i w angielskim. Prace te obejmują dzieje całej zbiorowości Polaków zamieszkujących Kanadę, tak jak na przykład *A Member of a Distinguished Family. The Polish Group in Canada* autorstwa B. Heydenkorna i H. Radeckiego⁹, *History and Integration of Poles in Canada* W.B. Makowskiego¹⁰ czy *Polacy w Kanadzie (1754–1946)* J. Zubrzyckiego¹¹ lub wybrane aspekty ich życia, takie jak na przykład działalność organizacji polonijnych¹², działalność duszpasterska Kościoła polskiego¹³ czy udział Kościoła w procesie asymilacji środowisk polonijnych, który opisała Jadwiga Plewko w swej książce *Duszpasterstwo Polonii w procesie integracji ze społeczeństwem kanadyjskim 1875–1975*¹⁴. Analizę działalności parafii i kościołów polskich ułatwia dwutomowe dzieło *Słownik parafii i kościołów polskich w Kanadzie*¹⁵. Na szczególną uwagę zasługują klasyczne już dziś publikacje Wiktora Turka wydawane przez Kanadyjsko-Polski Instytut Badawczy w Toronto dotyczące między innymi Polonii żyjącej w okręgu Manitoba¹⁶ oraz polskojęzycznej prasy publikowanej w Kanadzie¹⁷. Zainteresowania większości autorów podejmujących tematy związane z dziejami polskiej grupy etnicznej w Kanadzie koncentrują się przede wszystkim na początkach osadnictwa¹⁸, okresie tworzenia

⁷ Wspólnota Polska, www.wspolnota-polska.org.pl.

⁸ J. Grabowski, *Historia Kanady*, Warszawa 2001, s. 291.

⁹ H. Radecki, B. Heydenkorn, *A Member of a Distinguished Family. The Polish Group in Canada*, Toronto 1976.

¹⁰ W.B. Makowski, *History and Integration of Poles in Canada*, Niagara Peninsula 1967.

¹¹ J. Zubrzycki, *Polacy w Kanadzie (1754–1946)*, Toronto 1947.

¹² A. Reczyńska, *Związek Polaków w Kanadzie. Dzieje i rola w życiu kanadyjskiej Polonii*, [w:] *Studia nad organizacjami polonijnymi w Ameryce Północnej*, red. G. Babiński, Wrocław 1988.

¹³ J. Pielorz, *Oblaci polscy. Zarys dziejów Prowincji Polskiej Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej z okazji 50-lecia istnienia*, Rzym 1970.

¹⁴ J. Plewko, *Duszpasterstwo Polonii w procesie integracji ze społeczeństwem kanadyjskim 1875–1975*, Lublin 1995.

¹⁵ *Słownik parafii i kościołów polskich w Kanadzie*, Lublin 1992–1993.

¹⁶ V. Turek *Poles in Manitoba*, Toronto 1967.

¹⁷ V. Turek, *Polish-Language Press in Canada. Its History and Bibliographical List*, Toronto 1962.

¹⁸ R. Mazurkiewicz, *Polskie wychodźstwo i osadnictwo w Kanadzie*, Warszawa 1930.

pierwszych polonijnych organizacji¹⁹ oraz na zagadnieniach dotyczących z jednej strony procesów asymilacji²⁰, a z drugiej – zachowania języka polskiego i polskiej kultury²¹. Polacy przebywający w Kanadzie podejmowali również działalność polityczną, tworząc wiele organizacji skupiających ludzi o podobnych poglądach, a ich działalność stawała się przedmiotem badań między innymi H. Gałata²².

Niełatwo określić dokładną datę, kiedy pierwszy Polak osiedlił się na terytorium, które po roku 1867 zostało nazwane Kanadą, choć wielu badaczy podejmuje tę próbę. Jan Grabowski w książce *Historia Kanady* w rozdziale poświęconym Polakom w Kanadzie podaje, iż pierwszym polskim emigrantem do tego kraju był Andrzej Wilk, syn gdańskiego kupca, który przybył do Kanady latem 1686 roku na pokładzie statku francuskiego²³. Elżbieta Budakowska pisze, iż pierwsze wzmianki na temat polskich osiedleńców sięgają połowy XVIII wieku i przywołuje notatkę o polskim osiedleńcu z 1752 roku, która informuje o ślubie Dominika Barcza z Gdańska z Teresą Dubois w Montrealu²⁴. Anna Reczyńska w artykule *Historia Kanady i Quebecu w publikacjach polskich*²⁵ podaje przykład legendy o rzekomym pierwszym Polaku w Kanadzie Nilsie Gustawie Shoultzu vel Schabtewskim, który miał być uczestnikiem powstania listopadowego i walki o niepodległość Kanady, a okazał się z pochodzenia Finem.

Skomplikowana historia Polski przyczyniła się do wzmoczonego wychodźstwa z naszego kraju zwłaszcza w chwili utraty państwowości czy niepowodzeń kolejnych powstań narodowych. Jednostki przybywające w XVII wieku do Kanady poprzedziły kilka fal imigracji Polaków do tego kraju w różnych okresach historycznych²⁶. Trudno odnaleźć informacje dotyczące osadników z terenów Polski z tego okresu, ponieważ nie starano się dokładnie rejestrować przybywających, zadowalając się danymi szacunkowymi. Dodatkowo utrudnienie powoduje fakt, iż Polska znajdowała się w tym czasie pod zaborami. Polacy w zależności od pytań zadawanych przez przyjmujących ich urzędników podawali narodowość polską lub narodowość kraju zaborczego. Niejednokrotnie barierą utrudniającą porozumienie była nieznajomość języka angielskiego przybywających do Kanady Polaków²⁷.

¹⁹ B. Heydenkorn, *Rodowód i pierwszy okres Kongresu Polonii Kanadyjskiej*, Toronto 1995.

²⁰ H. Radecki, *Ethnik Organizational Dynamics. The Polish Group in Canada*, Waterloo, Ont., 1979.

²¹ K.J. Mazurkiewicz, W. Turek, *Alfons Staniewski 1870–1941. Przyczynek do historii prasy polskiej w Kanadzie*, Toronto 1961.

²² H. Gałat, *Polonia kanadyjska. Organizacje, udział w życiu politycznym*, Warszawa 1974.

²³ J. Grabowski, *Historia Kanady*, Warszawa 2001, s. 285.

²⁴ E. Budakowska, *Polonia*, [w:] *Współczesna Kanada*, pod red. M. Dobroczyńskiego i R. Marcha, Warszawa 1978, s. 185.

²⁵ A. Reczyńska, *Historia Kanady i Quebecu w publikacjach polskich*, [w:] *Obraz Kanady w Polsce*, pod red. M. Buchholtz, Toruń 2003, s. 93.

²⁶ B. Makowski, *History and Integration of Poles in Canada*, Niagara Peninsula 1967, s. 23–69.

²⁷ M. Kijewska-Trembecka, op. cit., s. 15–17.

Powody, dla których Polacy opuszczali ziemię ojczystą były dwojakie: polityczne lub ekonomiczne. Dwie pierwsze fale imigracji miały charakter polityczny i były związane z nieudanymi powstaniem narodowymi po upadku Powstania Listopadowego (1830–1831) oraz druga spowodowana upadkiem Powstania Styczniowego (1863–1864). Biorąc pod uwagę jedynie terytorium Kanady była to raczej emigracja nieliczna. Kolejne fale miały charakter zarobkowy a osadnicy mieli przede wszystkim nadzieję pozyskać duże obszary ziemi za niską cenę. Pierwszą z nich rozpoczęło przybycie w 1858 roku 16 rodzin, około 76 osób, z północno-zachodniej Polski z terenów Kaszub, spod zaboru pruskiego²⁸. Utworzyli oni kilka zwartych osad w prowincji Ontario wokół Barry's Bay w hrabstwie Renfrew. W roku 1864 dołączyła do nich druga grupa przybyszów z Kaszub. Pojawienie się kolejnych grup osadników z terenów Polski przypada na okres ożywienia gospodarczego w latach 1896–1911.

Edward Kołodziej jest autorem bardzo pomocnych informatorów dotyczących emigracji z ziem polskich i Polonii o źródłach przechowywanych w centralnych²⁹ i terenowych³⁰ archiwach państwowych w Polsce. Oba informatory stanowią bogate źródło wiedzy na temat zbiorów archiwalnych zawierających informacje o Polakach opuszczających kraj i udających się m.in. do Kanady.

Według danych zamieszczonych przez Edwarda Kołodzieja w książce *Emigracja z ziem polskich w XX wieku. Drogi awansu emigrantów* pod redakcją Adama Koseskiego „na przełomie XIX i XX wieku do Kanady zaczęli napływać chłopci ukraińscy i polscy z zaboru austriackiego i rosyjskiego, stopniowo kolonizując bezludne tereny środkowej i zachodniej Kanady. Bezpośrednio przed I wojną światową liczebność emigrantów z ziem polskich w Kanadzie szacowano na ok. 120 tys. osób, w tym 75 tys. Ukraińców, 33 tys. Polaków i 12 tys. Żydów”³¹.

Los ludzi przybywających do Kanady niejednokrotnie był bardzo ciężki. Zdarzało się, że wyjeżdżający Polacy wydawali na podróż za Ocean wszystkie swoje oszczędności a po dotarciu na miejsce mieli trudności z przystosowaniem się do nowych warunków i często żyli w nędzy. Nowo przybyli podejmowali pracę na roli, w kopalniach czy przy budowie dróg lub linii kolejowych. Rozproszenie wśród osadników z innych krajów i ogromne odległości dzielące skupiska Polaków w Kanadzie sprzyjały organizowaniu się poszczególnych grup wokół polskiego Kościoła. To właśnie Kościół zapewniał łączność z krajem i pozwalał Polakom odnaleźć się w nowych warunkach. Przy parafiach i kościołach powstawały różnego typu organizacje o charakterze patriotycznym, oświatowym, kulturalnym, społecznym, itp. Powodowani troską o sferę duchową osadników polskich od

²⁸ Wspólnota Polska, www.wspolnota-polska.org.pl.

²⁹ E. Kołodziej, *Emigracja z ziem polskich i Polonia 1865–1939. Informator o źródłach przechowywanych w centralnych archiwach państwowych w Polsce*, Kraków 1988.

³⁰ E. Kołodziej, *Emigracja z ziem polskich i Polonia 1831–1939. Informator o źródłach przechowywanych w terenowych archiwach państwowych w Polsce*, Warszawa 1997.

³¹ E. Kołodziej, *Emigracja z ziem polskich od końca XIX wieku do czasów współczesnych*, [w:] *Emigracja z ziem polskich w XX wieku. Drogi awansu emigrantów*, pod red. A. Koseskiego, Pułtusk 1998, s. 13.

1898 roku rozpoczęli w Kanadzie swą działalność Oblaci Polscy, którzy zajęli się również edukacją młodzieży za pośrednictwem Szkołki Polskiej³². Związek Polonii kanadyjskiej z Kościołem rzymskokatolickim był bardzo duży. Przynależność do Kościoła wśród Polonii w 1941 roku deklarowało 135 405 osób, co stanowiło 80 % całej zbiorowości polonijnej³³.

Przed I wojną światową oraz podczas jej trwania Polonia z całego świata starała się wesprzeć kraj w dążeniach do odzyskania niepodległości³⁴ za pomocą zbiórek czy bezpośrednio uczestnicząc w walkach o odzyskanie państwowości. Wśród Polonii amerykańskiej i kanadyjskiej także werbowano ochotników do Armii pod dowództwem gen. Hallera. Jeszcze przed zakończeniem zmagania wojennych rozpoczęła się masowa repatriacja Polaków liczących na godne życie w wolnej Polsce. Paradoksalnie niedługo po odzyskaniu niepodległości Polskę zaczęła opuszczać kolejna fala emigrantów rozczarowanych powolną odbudową gospodarczą kraju. W latach 1918–1939 przybyło do Kanady ok. 142 tys. emigrantów z Polski³⁵.

Emigracja Polaków do Kanady w okresie dwudziestolecia międzywojennego szczególnie zainteresowała Annę Reczyńską. W swej książce *Emigracja z Polski do Kanady w okresie międzywojennym* autorka analizuje przyczyny wychodźstwa, strukturę społeczną emigrantów oraz zjawisko reemigracji. Ważnym elementem wspomnianej pracy jest uwzględnienie przez autorkę polskiej polityki emigracyjnej i kanadyjskiej polityki imigracyjnej³⁶, których postanowienia i przepisy prawne regulowały napływ ludności polskiej do Kanady. W okresie dwudziestolecia międzywojennego emigranci polscy charakteryzowali się nieco lepszym wykształceniem oraz większą świadomością narodową, co przyczyniło się do osłabiania wobec nich niechęci ludności kanadyjskiej tak wyraźnej we wcześniejszym okresie³⁷. Charakter polskiego wychodźstwa kształtowany był w oparciu o przepisy rządu kanadyjskiego zakładające sprowadzenie z Europy Środkowo-Wschodniej robotników rolnych i żeńskiej służby domowej³⁸. W latach 1918–1939 na terytorium Kanady powstawały organizacje byłych wojskowych w formie placówek Stowarzyszenia Weteranów Armii Polskiej (SWAP) lub Royal Canadian Legion (RCL) a także organizowały się męskie i żeńskie drużyny Związku Harcerstwa Polskiego (ZHP)³⁹.

³² J. Pielorz, *Oblaci polscy. Zarys dziejów Prowincji Polskiej Misjonarzy Oblatów Maryi Niepokalanej z okazji 50-lecia istnienia*, Rzym 1970, s. 24–34.

³³ A. Reczyńska, *Piętno wojny. Polonia kanadyjska wobec polskich problemów lat 1930–1945*, Kraków 1997, s. 17.

³⁴ *Polonia wobec niepodległości Polski w czasie I wojny światowej*, pod red. H. Florkowskiej-Frančić, M. Frančića, H. Kubiaka, Wrocław 1979.

³⁵ E. Kołodziej, *Emigracja z ziem polskich od końca XIX wieku do czasów współczesnych...*, s. 14.

³⁶ A. Reczyńska, *Emigracja z Polski do Kanady w okresie międzywojennym*, Wrocław 1986.

³⁷ J. Grześkowiak, *Opinie Anglosasów o polskich emigrantach w Kanadzie (1896–1939)*, „Przegląd Socjologiczny” 1977, t. XXIX, s. 45–79.

³⁸ *Ibidem*, s. 11.

Odzyskanie przez Polskę niepodległości pociągnęło za sobą szereg działań zmierzających do budowania nowoczesnego państwa. Jednym z nich było utworzenie Ministerstwa Spraw Zagranicznych, a w ślad za tym polskich placówek zagranicznych. W Kanadzie 1 listopada 1919 roku powstał Konsulat Generalny RP w Montrealu⁴⁰. Z dniem 1 kwietnia 1933 roku siedziba konsulatu przeniesiona została do Ottawy, gdzie jednocześnie utworzono Konsulat Honorowy podległy Ottawie⁴¹. 5 stycznia 1937 roku przywrócono placówce status konsulatu etatowego⁴². W Winnipeg Konsulat uruchomiony został w 1920 roku. Był zamknięty w okresie od 1 lutego 1924 roku do 1 czerwca 1928 roku⁴³. Konsulat ten działał przez cały okres wojny. 1 kwietnia 1933 roku „została przeniesiona siedziba Konsulatu Generalnego RP w Montrealu do Ottawy, którego okręg konsularny obejmował terytorium Kanady”⁴⁴. 15 czerwca 1936 roku ustanowiono Konsulat Honorowy w Vancouver (okręg konsularny obejmował prowincję British Columbia, służbowo podlegał Konsulowi RP w Winnipegu), a 17 sierpnia 1938 roku Konsulat Honorowy w St. John, którego okręg obejmował prowincję British Columbia, służbowo podlegał zaś Konsulowi RP w Winnipegu⁴⁵. Za okres zakończenia działalności wspomnianych placówek dyplomatycznych należy uznać pierwszą dekadę lipca 1945 roku, kiedy to rząd brytyjski cofnął uznanie dla rządu polskiego w Londynie. Nie bez trudności dla nowej władzy ludowej rozpoczął się proces przekazywania placówek dyplomatycznych w ręce nowej władzy. Niestety, bardzo mało dokumentów pochodzących z wyżej wymienionych placówek przetrwało zawieruchę wojenną. Te z nich, które przekazane zostały do Archiwum Akt Nowych, dostarczają wielu cennych informacji na temat emigrantów polskich, zawierają dokumenty związane z rejestrem osób deklarujących narodowość polską, zwłaszcza w związku z imigracją do Kanady byłych żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie. Dokumenty zebrane w AAN zawierają także informacje dotyczące szkolnictwa polskiego w Kanadzie w różnych okresach oraz obrazują stanowisko organizacji polonijnych wobec uchodźców Polskich deklarujących chęć wstąpienia w ich szeregi.

Pod koniec okresu dwudziestolecia międzywojennego poza czynnikiem ekonomicznym na emigrację Polaków z kraju, również do Kanady, wpływała groźba wybuchu wojny. Wybuch II wojny światowej zapoczątkował kolejną falę wyjazdów obywateli polskich do Kanady. Charakter emigracji wojennej różnił się od poprzednich przede wszystkim poziomem wykształcenia. Poprzednie fale emi-

³⁹ Wspólnota Polska, www.wspolnota-polska.org.pl.

⁴⁰ Rocznik Służby Zagranicznej 1939, s. 159.

⁴¹ D.U. MSZ RP 1932 poz. 180, 181.

⁴² D.U. MSZ RP 1937 poz. 3.

⁴³ AAN, Konsulat w Winnipegu (1934–1943), 599.

⁴⁴ A. Wasilewski, *Polska Służba Konsularna 1918-1939 (akty prawne, organizacje, działalność)*, Toruń 2004, s. 212.

⁴⁵ Ibidem, s. 212.

gracyjne to w większości robotnicy rolni w przeciwieństwie do emigracji wojennej, którą stanowiła inteligencja. Przybysze z Polski w okresie II wojny światowej to nieliczna grupa członków rodzin wysokich polskich urzędników państwowych, generałów i dowódców polskiej floty, grupa wojskowych mająca na celu przeprowadzić akcję rekrutacji i szkolenia ochotników do Wojska Polskiego oraz około 600 wysoko wyspecjalizowanych pracowników przemysłu ciężkiego i zbrojeniowego⁴⁶. W ostatniej wspomnianej grupie znaleźli się pracownicy politechnik Warszawskiej, Lwowskiej i Gdańskiej w tym liczni specjaliści przemysłu lotniczego. Wielu z nich znalazło pracę w Kanadyjskim Państwowym Ośrodku Badawczym (National Research Council of Canada). Jednym z najwybitniejszych Polaków, którzy osiedlili się pod koniec wojny w Kanadzie był gen. Kazimierz Sosnkowski. Po zakończeniu II wojny światowej gen. Sosnkowski zaangażował się w życie polityczne polskiej emigracji między innymi poprzez działania na rzecz politycznego zjednoczenia kół emigracyjnych⁴⁷.

W trakcie trwania wojny Polonia kanadyjska zaangażowała się w pomoc na rzecz Polski poprzez zbiórki pieniędzy, organizowanie patriotycznych manifestacji, organizowanie ośrodków rekrutacyjnych i szkoleniowych do Wojska Polskiego. Ogólna wartość pomocy przekazanej w latach 1939–1948 z Kanady dla Polaków wynosiła 6 647 500 dolarów⁴⁸.

Rząd polski jeszcze przed zakończeniem wojny starał się ustalić liczbę uchodźców wojennych i wcześniejszych emigrantów chcących powrócić po wojnie do kraju. W połowie 1943 roku Światowy Związek Polaków zwrócił się z prośbą do Konsula Generalnego RP w Kanadzie Tadeusza Brzezińskiego o przeprowadzenie ankiety dotyczącej reemigracji. Na podstawie zebranych danych Tadeusz Brzeziński sporządził ciekawą charakterystykę społeczności polonijnej na wschodzie Kanady: „Emigracja młoda, związana jeszcze więzią rodzinną i żywym sentymentem z krajem, nie tak zamożna i nie tak wrosła w teren, jak Polonia Stanów Zjednoczonych. Pracują w większości w przemyśle i większych miastach, co sprawia, iż związanie ich z terenem jest luźniejsze niż np. na zachodzie Kanady. Na mniej więcej 100 tys. Polaków zamieszkałych w okręgu konsularnym, jak wynika ze spisu z 1941—ok. ¼ posiada jeszcze obywatelstwo polskie”⁴⁹. Po przeprowadzeniu ankiet okazało się, że zainteresowanie powrotem do Polski jest niewielkie.

Jednym z najbardziej istotnych wydarzeń w historii Polonii w Kanadzie było powołanie Kongresu Polonii kanadyjskiej, który zebrał się po raz pierwszy 2 września 1944 roku. Od samego początku swej działalności Kongres zabiegał u władz kanadyjskich o poparcie Polski i Polaków w ich walce z okupantem niemieckim. Jednocześnie przedstawiciele Kongresu deklarowali wspieranie Kana-

⁴⁶ A. Reczyńska, *Piętno wojny. Polonia kanadyjska...*, s. 122–123.

⁴⁷ A. Friszke, *Życie polityczne emigracji*, Warszawa 1999, s. 169–195.

⁴⁸ A. Reczyńska, *Piętno wojny. Polonia kanadyjska...*, s. 89.

⁴⁹ AAN, Poselstwo RP w Ottawie, T. Brzeziński do Światopoli, 02.07. 1943.

dy w wojnie aż do osiągnięcia ostatecznego zwycięstwa oraz podkreślali, iż Polacy są lojalnymi obywatelami Kanady. Kongres Polonii Kanadyjskiej zabiegał u władz kanadyjskich o zgodę na osiedlenie się na jej terenie żołnierzy i uchodźców polskich, którzy nie mogli powrócić po wojnie do kraju, a także o sprowadzenie do Kanady bezdomnych dzieci z Polski. Od samego początku swej działalności Kongres wykorzystywał każdą okazję, aby zwracać uwagę władz kanadyjskich na sprawę polską⁵⁰.

Po zakończeniu II wojny światowej rząd kanadyjski na początku lipca 1945 roku uznał Tymczasowy Rząd Jedności Narodowej. Gest ten pociągnął za sobą dalsze konsekwencje w postaci wymiany dyplomatów reprezentujących Rząd w Londynie na dyplomatów podległych władzy ludowej. Dyplomaci ustępujący ze stanowisk otrzymali od rządu kanadyjskiego możliwość pozostania w Kanadzie jako imigranci⁵¹. Nowym przedstawicielem władz polskich w Ottawie został Alfred Fiderkiewicz. Za jego sprawą w połowie listopada 1946 roku ukazało się Obwieszczenie Urzędowe dla Obywateli Polskich w Kanadzie. Na jego podstawie Poselstwo Polskie w Kanadzie zarządziło jednorazową, nadzwyczajną rejestrację obywateli polskich zamieszkałych na terytorium Kanady. Obowiązkowej rejestracji podlegali obywatele polscy narodowości polskiej lub żydowskiej oraz osoby pochodzenia polskiego i narodowości polskiej, które przed 31 sierpnia 1939 roku posiadały obywatelstwo niemieckie. Uchylenie się od rejestracji skutkowało utratą opieki konsularnej⁵². Działania powyższe były konieczne dla ustalenia ogólnej liczby Polonii w Kanadzie po tragicznych wydarzeniach II wojny światowej. Akcja rejestracji spotkała się z dużą nieufnością ze strony przedstawicieli Kongresu Polonii Kanadyjskiej, którzy obawiali się, iż spowoduje ona rozłam wśród Polonii lub że krewni uchodźców będą użyci do wywierania nacisków na Polonię. Do połowy 1947 roku zarejestrowało się 639 osób, w tym 102 narodowości żydowskiej, co stanowiło 10% z ogólnej liczby ok. 7 000 osób narodowości polskiej i żydowskiej (z wyłączeniem byłych żołnierzy formacji podległej gen. Andersowi)⁵³.

Kolejna fala emigracji Polaków do Kanady była konsekwencją wojny oraz zmian ustrojowych w naszym kraju. Kanadyjskie przepisy prawne dotyczące uzyskania zgody na wjazd do kraju były bardzo surowe. Dopiero pod naciskiem władz brytyjskich na mocy specjalnych przepisów przyjęto wyselekcjonowanych na terenie Włoch i Anglii żołnierzy polskich. W skład tej grupy weszli byli żołnierze armii gen. Andersa w liczbie 4 527, którzy otrzymali dwuletnie kontrakty do pracy na roli. Do roku 1952 Kanada przyjęła około 50 tysięcy polskich dipisów (displaced persons)⁵⁴. Dalszy napływ uchodźców z Polski hamowany był skutecz-

⁵⁰ B. Wierzbiański, *Polacy w świecie*, Londyn 1946, s. 248–250.

⁵¹ A. Reczyńska, *Piętno wojny. Polonia kanadyjska...*, s. 252.

⁵² AAN, Konsulat w Montrealu, sygn. 1, Dr A.J. Fiderkiewicz Poseł Nadzwyczajny i Minister Pełnomocny w Kanadzie, Obwieszczenie Urzędowe dla Obywateli Polskich w Kanadzie, Ottawa 15.11.1946.

⁵³ L. Pastusiak, *Polska Kanada. Kraje odległe a jednak bliskie*, Toruń 1994, s. 98–99.

nie przez władze PRL-u. Napływ nowych grup Polaków zaowocował utworzeniem wielu organizacji skupiających Polonusów. Były to między innymi Stowarzyszenie Polskich Kombatantów w Kanadzie, Stowarzyszenie Techników Polskich w Kanadzie, Federacja Polek w Kanadzie, Okręg Kanada Związku Harcerstwa Polskiego. Powstawały również instytucje naukowe: Kanadyjsko-Polski Instytut Badawczy w Toronto, Polski Instytut Naukowy w Kanadzie Oddział Kanadyjski Północno-Amerykańskiego Studium Spraw Polskich.

Osobnym zagadnieniem wartym wspomnienia jest historia polskich dzieł sztuki wywiezionych z Polski we wrześniu 1939 roku, które od 13 lipca 1940 roku zdeponowane zostały w Kanadzie, ponieważ sprawa ich zwrotu przez wiele lat rzucała na stosunki polsko-kanadyjskie⁵⁴. Ukazało się wiele dzieł w języku polskim i angielskim opisujących fakty związane z przechowywaniem „polskich skarbów” w Kanadzie⁵⁵. We wrześniu 1939 roku zbiory muzeum na Wawelu zostały przewieziane przez Rumunię, Francję i Anglię do Kanady. Tam uznane zostały za własność państwa polskiego i zdeponowane w Montrealu, a następnie przewiezione do Ottawy. Wiosną 1945 roku polskie dzieła sztuki zostały podzielone i przeniesione w różne miejsca Ottawy i poza nią. Dwie skrzynie, zawierające między innymi Szczerbiec i Biblię Gutenberga, zdeponowane zostały w Bank of Montreal w Ottawie⁵⁶, 23 skrzynie z arrasami i obrazami umieszczono w Montrealu, a następnie w klasztorze redemptorystów Ste. Anne de Beaupre w pobliżu Quebecu. Po zakończeniu wojny rząd polski rozpoczął starania o odzyskanie polskich dzieł sztuki. Trudności z ich przekazaniem stronie polskiej wynikały między innymi stąd, iż depozytariusze polskich dzieł sztuki Stanisław Swierz-Zaleski i Józef Krzywda-Polkowski różnili się znacząco w poglądach na temat władzy ludowej. Zaleski popierał starania rządu polskiego o zwrot drogocennych przedmiotów a Polkowski popierał rząd w Londynie sprzeciwiający się oddanie skarbów w ręce komunistów. Pierwsze dwa kufrы zwrócone zostały w 1959 roku reszta skarbów w 1961 roku. Sprawa polskich dzieł sztuki zaważyła w znacznym stopniu na stosunkach polsko-kanadyjskich w okresie, w którym toczył się spór o nie. Dopiero zwrot dzieł sztuki do Polski pozwolił na rozwinięcie stosunków dyplomatycznych i wymianę ambasadorów.

Ostatnia fala emigracji Polaków do Kanady przypada na lata 80. Jest to tzw. emigracja „solidarnościowa”. Miała ona charakter zarówno zarobkowy, jak i polityczny ze względu na represje poprzedzające wprowadzenie stanu wojennego i te stosowane po 13 grudnia 1981 roku. W tej grupie Polaków przybyłych do Kanady zaobserwować można wiele osób z wyższym wykształceniem, którym brak znajomości języka angielskiego utrudniał bądź uniemożliwiał podjęcie pracy w zawo-

⁵⁴ A. Reczyńska, *Piętno wojny. Polonia kanadyjska...*, s. 272–279.

⁵⁵ L. Pastusiak, op. cit., s. 65.

⁵⁶ A. Balawyder, *The Odyssey of the Treasures, Antigonish, N.S.*, 1978; J. Szablowski, *Odyseja skarbów wawelskich*, [w:] *Skarby wawelskie. Skarby kultury narodowej*, Kraków 1960.

⁵⁷ L. Pastusiak, op. cit., s. 65–89.

dzie. Jest to dramat wielu Polaków wyjeżdżających za granicę i pracujących poniżej swoich umiejętności, co powoduje często frustrację.

Przedstawiciele każdej z fal emigracji pragnęli odnaleźć swoje miejsce w Kanadzie i jednocześnie utrzymać kontakt ze swym krajem ojczystym. Pierwsi osadnicy pochodzenia polskiego skupiali się wokół kościołów i parafii katolickich, gdzie tworzone były organizacje społeczno-kulturalne. Na początku działalność organizacji polonijnych była mało skoordynowana. W pierwszych latach osadnictwa największym skupiskiem polonijnym były Winnipeg w prowincji Manitoba, Montreal i Ottawa. Po ostatnich dwu falach emigracji w czołówce uplasowało się Toronto. Miasto to jest siedzibą Zarządu Głównego Kongresu Polonii Kanadyjskiej, który powstał w 1944 roku w celu koordynacji działalności organizacji polonijnych. Do Kongresu Polonii Kanadyjskiej przystąpiły 152 organizacje z całej Kanady. Toronto z uwagi na to, że miał w nim swą siedzibę Zarząd Główny Kongresu, stało się siedzibą wielu innych ważnych organizacji, np.:

- Kongresu Polonii Kanadyjskiej Okręg Toronto, który porządkuje współpracę kulturalno-oświatową,
- Polskiego Instytutu Naukowego w Kanadzie, założonego w 1943 roku w celu skupiania naukowców polskiego pochodzenia i ułatwiania im pracy w Kanadzie,
- Związku Polaków w Kanadzie, założonego w 1907 roku, aby nie zagałał wśród Polonii polski język i kultura,
- Związku Narodowego Polskiego, założonego w 1931 roku,
- Federacji Kobiet Polskich, działającej od 1957 roku,
- Instytutu Naukowego w Kanadzie i Biblioteki Polskiej (jest częścią Uniwersytetu McGill w Montrealu) – powstał w 1976 roku, jego celem jest propagowanie kultury i sztuki polskiej,
- Stowarzyszenia Techników Polskich w Kanadzie, które powstało w 1941 roku (obecna nazwa to Stowarzyszenie Inżynierów Polskich w Kanadzie),
- Kanadyjsko-Polskiego Instytutu Badawczego, utworzonego w 1956 roku przy Zarządzie Głównym Kongresu Polonii Kanadyjskiej Techników inicjatywy dr Wiktora Turka. Jego celem są studia dotyczące społeczności pochodzenia polskiego,
- Stowarzyszenia Polskich Kombatantów, założonego w 1956 roku,
- Polskiego Funduszu Wydawniczego, założonego w 1977 roku, którego celem jest propagowanie kultury polskiej.

Działacze Polonii niegdyś wspierali polskie dążenia niepodległościowe, równocześnie podtrzymując narodowe tradycje. Obecnie nadal prowadzą placówki kulturalne i naukowe, ukazuje się polonijna prasa. W tych krajach, gdzie Polonia żyje od wielu lat i jest bardzo liczna, stanowi grupę kreującą wizerunek Polski, propagującą jej interesy.

Polonia kanadyjska, w przeciwieństwie do amerykańskiej, wzbudzała mniejsze zainteresowanie wśród badaczy. Jeśli istnieją opracowania dotyczące wybra-

nych okresów z życia Polaków w Kanadzie, to brak jest pełnego ukazania ich dziejów na przestrzeni całego okresu bytności tej społeczności w Kraju Klonowego Liścia z uwzględnieniem ostatniej fali emigracji „solidarnościowej”.

Napływ imigrantów może być przyczyną problemów gospodarczych, społecznych i politycznych, dlatego państwa regulują zasady stałego pobytu obco-krajowców na swoim terenie. Ustawy imigracyjne mogą różnicować przybyszów, w zależności od politycznych czy ekonomicznych interesów państwa przyjmującego, wskazywać na preferowane kraje, zawody, poziom wykształcenia, określać limity pozytywnie rozpatrzonych wniosków. Tak też było w przypadku Kanady, gdzie rząd kanadyjski w zależności od potrzeb swojego kraju zaostrzał bądź liberalizował możliwość wjazdu do Kanady. Wydaje się wskazane podjęcie odrębnych badań dotyczących wpływu zmieniającego się ustawodawstwa kanadyjskiego na strukturę osiedlających się w tym kraju Polaków.

Jednym z zagadnień bardzo trudnych do zbadania z uwagi na niekompletną dokumentację jest narodowość, jaką deklarowali przybysze z terenów polskich znajdujących się pod zaborami. Niejednokrotnie Polacy podawali do akt kanadyjskich narodowość zaboru, z jakiego rozpoczęli swą podróż za Ocean. Osobną grupę stanowi ludność, która przed zaborami wchodziła w skład państwa polskiego, a określała swą przynależność do narodu np. ukraińskiego czy żydowskiego. Dlatego też należy zbadać rozbieżności, jakie wynikają z porównania liczby ludności opuszczającej tereny polskie, zmierzającej do Kanady, a liczbami figurującymi w dokumentach kanadyjskich. Istnieje również grupa Polaków, którzy trafili do Kanady poprzez inne państwa, będące przystankami na drodze do celu ich podróży. Uzupełnieniem badań powinno być przeanalizowanie procesu reemigracji.

Problem wart głębszego zbadania dotyczy także przesłanek, jakimi kierowali się Polacy wyjeżdżający do Kanady, oraz czy udało się je osiągnąć. Z tym problemem wiąże się bezpośrednio proces i zasięg asymilacji społeczności pochodzenia polskiego ze społecznością kanadyjską poszczególnych fal emigracyjnych.

Kolejnym zagadnieniem wartym uwagi są procesy migracyjne i ruchliwość geograficzna wśród Polonii, zwłaszcza dotyczące przenoszenia się członków tej społeczności z terenów wiejskich do miast i związane z tym procesy społeczne, tj. awans społeczny czy związane z współczesnymi wymogami rynku pracy migracje ludności w obrębie Kanady.

Polonia kanadyjska przez cały okres bytności tej społeczności w Kanadzie prowadziła działalność społeczną, kulturalną, patriotyczną. Wart przeanalizowania jest rodzaj działalności różnych grup polonijnych oraz ich powiązanie z ojczyzną.

Osobnym tematem wartym pogłębionych badań jest udział i zasługi ludności pochodzenia polskiego w Armii kanadyjskiej bądź w szerszym ujęciu analiza polsko-kanadyjskich stosunków wojskowych na tle pierwszej i drugiej wojny światowej oraz okresu powojennego.

Zaprezentowane powyżej zagadnienia, które według mnie warte są przeanalizowania, są tylko wycinkiem z bardzo bogatej tematyki związanej z procesami i działalnością społeczności pochodzenia polskiego w Kanadzie. Są one podyktowane moim subiektywnym obszarem zainteresowań i na pewno nie wyczerpują możliwości podjęcia badań w zakresie bardzo szerokiego obszaru, jakim jest Polonia kanadyjska.